

ДЕМОГРАФСКАТА КРИЗА В БЪЛГАРИЯ – РИСКОВЕ И ПОСЛЕДИЦИ

АНАЛИЗ И ПРЕДЛОЖЕНИЕ ЗА ВЪЗДЕЙСТВИЕ

ЯНУАРИ'2014

В доклада се анализира Демографската криза в страната, както и свързаните с нея рискове и последици. При изготвянето му, безпристрастно и с респект към фактите, са взети всички мерки за осигуряване на обективна и точна информация, а данните, анализите и мненията са базирани на посочените източници по начина и обхвата, изложен в доклада. Анализът и прогнозата не изразяват политически пристрастия; не дават аргументи за ползата или за вредата от нея.

Авторите не носят отговорност за информация и материали, изхождащи от други източници и не носят пряка или косвена отговорност за неточно, непълно и превратно използване на информацията, представена в доклада. Без тяхното изрично писмено съгласие съдържанието на доклада не може да бъде променяно, преработвано, приспособявано, допълвано или от него да се изработват производни материали; не може да се цитира, освен за изследователски и учебни цели - докладът не е част от публичния, а от академичния дебат. За нанесените вреди се носи съответна имуществена отговорност.

РЕЗЮМЕ

България е в демографска криза. Тенденциите за отрицателен естествен и механичен прираст на населението са устойчиви; задълбочава се застаряването на населението. Управленските въздействия, насочени към решаването на демографските проблеми, не дават резултат. Ясно се очертава необходимостта от ревизия на стратегията за демографско развитие; трябва да бъдат заложили реалистични цели и противодействия; сигурни механизми за оценка на ефективност на мерките и максимална ефикасност на изразходваните средства.

Данните, свързани с промяната на населението и неговата структура са от първостепенно значение за формирането на управленските политики. Настоящият доклад включва анализ на актуалните демографски процеси в България и тяхното влияние върху основните системи на обществото – образователна, здравна, социална и икономическа. Докладът включва също критичен анализ на ефективността и ефикасността на управленските въздействия, насочени към преодоляване на демографската криза в страната и прави краткосрочна прогноза на рисковете, свързани с демографските процеси.

ИЗМЕРЕНИЯ

Намалява общият брой на населението

По данни на Националния статистически институт (НСИ)¹ към 31 декември 2012 г. населението на България е 7 282 041 души. В сравнение с 2011 г., населението на страната е намаляло с 45 183 души или с 0.6%., като изменението в селата е почти три пъти по-голямо от това в градовете. Намаляването е устойчива тенденция след 1989 г.

По данни на Евростат² през 2012 г. България е на трето място (0.6%) по спад на броя на населението спрямо 2011 г. в ЕС след Литва (1.6%) и Латвия (1.4%), а през 2013 г. – на четвърто място (0.6%) след Литва (1.1%), Латвия (1.0%) и Естония (0.7%). По оценка на ООН³ от същия период средногодишният брой на населението на България е 7 223 хил. души.

По оценка на ЦРУ⁴ от месец юли 2013 г. средногодишният брой на населението на България е 6 982 хил. души.

Значителното разминаване в тези ключови за страната данни само по себе си е свидетелство за слабост в управлението на демографската криза. Несигурните и разминаващи се определения на българската и международна статистика създават сериозни съмнения в управляемостта на процесите, което е може би най-голямата и най-актуална опасност.

Намалението е териториално неравномерно. Според данните на НСИ към 31.12.2012 г. в градовете живеят 72.9%, а в селата – 27.1% от населението. В края на годината обезлюдените населени места са 172, с най-голям брой населени места без население са областите Габрово, Велико Търново и Кърджали. 1130 са населените места, в които живеят между 1 и 49 души.

Основната част от населението в страната (34%) е съсредоточено в 7 града, с население над 100 хил. души – София, Пловдив, Варна, Бургас, Русе, Стара Загора и Плевен.

64% от населението на страната живее в Южна България и 36% в Северна България. Населението намалява навсякъде спрямо 2011 г., като най-голямо е намалението на Северозападния – с 1.6%, а на-малко в Югозападния район – с 0.2%.

На областно ниво, с най-малък брой жители е област Видин – 1.3% от населението на страната, а с най-голям брой жители е област София (столица) – 17.9% от населението на страната. Само населението на област София се е увеличило спрямо 2011 г. При всички останали области има намаление на населението, като най-голямо е то за областите Видин (2.0%) и Враца (1.7%).

Наблюдаваните статистически фактори са: раждаемост, смъртност и миграция. Те определят броя и структурите на населението под влияние на размерите и интензивността на неговото естествено и механично движение.

Отрицателен естествен прираст на населението. Официалният анализ за 2012 г. изчислява коефициента на естествения прираст -5.5 ‰, което отговаря на -40 160 души, или с 2 748 души повече отколкото през 2011 г. Намалението на населението в страната в резултат на естествения прираст се дължи предимно на негативните демографски тенденции в селата, където коефициентът на естествен прираст е -12.8‰. Тенденцията за отрицателен естествен прираст на населението в страната е трайна след 1990 г.

През 2012 г всички области в страната имат отрицателен естествен прираст, като най-силно отрицателен е във Видин (-16.0‰), Монтана (-12.8‰), и Перник (-11.7‰), а с най-нисък в областите София (столица) – 1.4‰, Варна и Кърджали (по -2.1 ‰).

Анализът на Евростат за 2011 г. сочи, че нашата страна е с най-висок отрицателен естествен прираст на населението, следвана от Латвия (-4.7 ‰), Унгария (-4.1‰), Румъния (-2.6‰), Германия (-2.3‰), Литва (-2.2‰), Португалия (-0.6‰), Италия (-0.8‰), Естония (-0.4‰) и Гърция (-0.4‰).

Според НСИ през 2012 г. в страната са регистрирани 69 678 родени деца, като от тях 69 121 (99.2%) са живородени. Броят на живородените деца през 2012 г. е намалял с 2.4% спрямо предходната година. Според МЗ⁵, броят на родените деца през 2013 г. е намалял с 3.1% спрямо 2012 г., т.е. спадът на раждаемостта се ускорява. Данните на НСИ и МЗ необяснимо се разминават. Съпоставката на техните данни за родените деца през 2012 г. показва, че според НСИ броя на родените деца е с 5230 повече, отколкото според МЗ. В нито един от двата източника не става ясно на какво се дължи разликата в данните и на базата на кои данни се осъществяват политиките в тази сфера.

Коефициентът на раждаемост в България за 2012 г. е 9.5‰. За сравнение, коефициентът на раждаемост общо за ЕС 27 е 10.4 ‰ по данни на Евростат. Страните с най-нисък коефициент на раждаемост са Унгария (8.8‰), Италия (9.0‰) и Литва (9.1‰), а с най-висок – Ирландия (16.3‰), Великобритания

(12.9‰) и Франция (12.6‰). Броят на жените във фертилна възраст (15 – 49 години) и тяхната плодовитост оказват съществено влияние върху раждаемостта в страната. У нас броят на жените във фертилна възраст е намалял с близо 26 хил. през 2012 г., спрямо 2011, и с 283 хил. спрямо 2001 г. Влошава се възрастовата структура на родилните контингенти, което оказва влияние върху намаляването на раждаемостта; броят на жените на възраст 15 – 34 г. е намалял през 2012 г. с 3% спрямо 2011 г. и с 19.2% спрямо 2005 г., поради по-малкия брой момичета, които влизат във фертилна възраст и емиграционните процеси.

Коефициент на плодовитост (средният брой живородени деца от една жена) през 2012 у нас е 1.50, при общо за ЕС 27 е 1.57 деца през 2011 г.

През 2012 г. у нас се регистрира *покачване на смъртността* с 0.9% спрямо 2011 г. Броят на починалите през 2012 г. е 109 281 души. Смъртността продължава да бъде по-висока сред мъжете (15.9‰), в сравнение с жените (14.0‰). Запазва се и тенденцията за много по-висок коефициент на смъртността в селата (21.6%), отколкото в градовете (12.5%). България е с най-висок коефициент на смъртност (15‰) от всички страни в ЕС (при коефициент за смъртност общо за ЕС за 2011 г. -9.6‰). Най-ниска е смъртността в Ирландия (6.3‰) и Кипър (6.5‰), а страните с по-високи показатели са Латвия (13.9‰), Литва (13.5‰) и Унгария (12.9)‰. По оценка на ЦРУ за 2013 г. България е на осмо място по смъртност в света, предшествана предимно от страни от третия свят – Южна Африка, Украйна, Лесото, Чад, Гвинея-Бисау, Централноафриканска република и Афганистан⁶.

Положителни за България през 2012 г. са намаляващата детска и преждевременна смъртност. Коефициентът на детска смъртност сред децата до 1 година през 2012 г. е 7.8 ‰ – с 0.7‰ по-малко от 2011 г., което продължава тенденцията за намаляване на смъртността в тази възраст, която се наблюдава от 1997 г. насам. Въпреки положителната тенденция по отношение на намаляването на детската смъртност в страната, коефициентът на България по този показател за 2011 г. (8.5 ‰) е 2 пъти по-голям от общия коефициент за детска смъртност за ЕС за същата година (3.9‰).

Преждевременната смъртност през 2012 е 22.3‰ – с 1.0 процентен пункт по-ниска от 2011 г. Относителният дял на преждевременната смъртност сред мъжете (29.8‰) е повече от два пъти по-голям от този при жените (14.2‰). Средната продължителност на живота се покачва през периода 2010 – 2012 на 74 години (70.6 години за мъжете и 77.6 години за жените) и се характеризира с постоянен растеж от 1990 г. насам. Въпреки това, България се нарежда на трето място по най-ниска продължителност на живота в ЕС, след Литва (73.8 г.) и Латвия (73.9 г.). От държавите членки на ЕС най-висока е средната продължителност на живота в Италия (82.8 г.), Испания (82.4 г.) и Франция (82.3 г.). Разликата в средната продължителност на живота в България и в посочените като пример за най-висока средна продължителност на живота в ЕС южноевропейски страни подчертава ниското качество на живота в страната ни.

Механично намаление на населението. Съществено влияние върху броя и структурите на населението оказва отрицателният механичен прираст -5 023 души през 2012 г. Нетното салдо от външната миграция се формира като разлика между броя на заселилите се и изселилите се от страната. Намаляването на населението на страната в резултат на външната миграция, измерено чрез коефициента на нетна

миграция (отношението на нетната миграция към средногодишното население през годината), е -0.7‰.

През 2012 г. 12 147 души са заявили промяна на своя настоящ адрес от страната в чужбина. Най-голям е относителният дял на емигрантите на възраст между 20 и 39 години (51%), следвани от тези от възрастовата група 40-59 (26%). Най-младите емигранти (на възраст до 20 г.) са 15%, а най-възрастните (над 60г.) – 8.5%. Лицата, които са сменили своето местожителство от чужбина в България през 2012 г., са 7 124 души. Потокът на имигрантите включва както български граждани, завърнали се в страната, така и граждани на други държави, получили разрешение за постоянно пребиваване в страната. Най-голям е относителният дял на имигрантите на възраст между 20 и 39 години (34.3%), следвани от лицата във възрастовата група между 40 и 59 години (30.1%). Най-младите имигранти (под 20 години) са 18.1%, а най-възрастните (над 60 години) – 17.6%. Едновременно с механичното намаление на населението миграцията влошава неговата възрастова структура.

В страната се наблюдава интензивна вътрешна миграция. През 2012 г. в преселванията между населените места в страната са участвали 82 250 лица. 63.7% от преселващите се лица са във възрастта до 39 години, а 36.3% – във възрастта над 40 години. Най-голямо териториално движение има по направлението „град-град“ – 46.5%, следвано от „село-град“ (23%), „град – село“ (21.1%) и „село-село“ (9.4%). Най-голям е притокът на преселващи се от областите София (8.6%), Благоевград (7.3), Пловдив (5.9%) и Плевен (4.8 %), а най-малък – от областите Разград (0.7%) и Силистра (0.8%). Основното направление на преселващите се е София.

Населението застарява

Застаряването на населението е следствие на: снижаване нивата на фертилност (плодовитост), повишената продължителност на живота и остаряването на „бейби-бум“ поколението (родените след Втората световна война) и миграционните процеси.

У нас тенденцията за застаряване на населението е устойчива, като през 2012 19.2% от населението на страната е във възрастовата група над 65 години. Нарастването на дела на населението в тази възрастова група е с 0.4 процентни пункта спрямо 2011 г. и с 2.0 процентни пункта спрямо 2005 г. Застаряването на населението е характерно за повечето страни в ЕС, като България се нарежда на пето място по този показател след Германия (20.6%), Италия (20.6%), Гърция (19.7%) и Португалия (19.4%). Успоредно с това делът на най-младото население (до 15 години) в България (13.6%) е по-нисък от средния за ЕС (15.6%), въпреки че през последната година този дял се увеличава с 0.2 процентни пункта. По оценка на ООН, за 2013 г. България е на четвърто място в света по процент на населението над 60 години (26.1%), след Япония (32.0%), Италия (26.9%), и Германия (26.8%)⁷.

Тенденцията за остаряването на населението води и до промени в неговата основна възрастова пирамида – тази на поколенията **под, във и над** трудоспособна възраст. Влияние върху групите от населението във и над трудоспособна възраст оказват и възрастовите граници за пенсиониране според действащото законодателство. По данни на НСИ към 31.12.2012 населението в трудоспособна възраст е 4 503 хил.

души или 61.8% от цялото население, докато според данни на ЦРУ на САЩ е с 200 хил. души по-малко. Това отново е смущаващо различие в определенията, с които си служи българската администрация, и тези на основния ни гарант на сигурността. Възпроизводството на трудоспособното население се характеризира чрез коефициента на демографско заместване (съотношението между броя на влизащите в трудоспособна възраст (15 – 19 г.) и на излизащите от трудоспособна възраст (60 – 64 г.). През 2001 г. навлизащите в трудоспособна възраст млади хора са били 124 на 100 души, излизащи от трудоспособна възраст. През 2012 г. показателят е два пъти по-негативен – 64 млади заместват 100 човека, излизащи от трудоспособна възраст. При това, заместването е още по-силно отрицателно в областите Видин – 50/100 и Габрово – 47/100 лица.

Социалните и икономически промени, свързани със застаряването на населението, имат сериозни последици както на национално, така и на регионално ниво. Те се разпростират върху широк спектър от сфери, свързани с управлението и оказват влияние върху популацията в училищна възраст, здравеопазването, участието на пазара на труда, социалната защита, въпросите свързани със социалното осигуряване и върху икономиката в страната.

ВТОРИЧНИ РИСКОВЕ И ПОСЛЕДИЦИ ОТ ДЕМОГРАФСКАТА КРИЗА

Върху образователната система

Устойчивите тенденции за намаляване на раждаемостта оказват пряко влияние върху намаляването на абсолютния брой на лицата, навлизащи в училищна възраст, и броят на лицата, желаещи да продължат образованието си във ВУЗ след завършване на училище. Тази тенденция се задълбочава от процесите на вътрешна и външна миграция. Особено силно отрицателно влияние имат ускоряващото се намаляване на учащите в обезлюдяващите се общини и тенденцията за застаряването на учителите. Последиците през учебната 2012/2013 г. са:

- Намалява броят на учениците, включени в образователната система с 4.0 хил. или с 0.7%, в сравнение с предходната учебна година;
- Намаляват с 29 общообразователните училища, поради закриване или преобразуване.
- Намалява с 1173 души броят на преподавателския персонал в общообразователните училища.
- В 2012/2013 г. броят на учащите в професионалното образование и обучение намалява с 3.0 хил. (2.1%) и с 26.0 хил. (15.4%), в сравнение с учебната 2008/2009 г.
- Покачва се средната възраст на учителите – в момента е над 55 години, а до 10 години ще стане 60 години; около 80% от учителите са над 40 години.
- Намалява броят на обучаващите се в коледжите с 9.4%.
- Намалява броят на студентите български граждани, обучавани в

университетите и специализираните висши училища, с 0.5 хил. в сравнение с учебната 2011/2012 г. или с 0.2%.

- Нараства броят на учениците, които напускат училище поради заминаване в чужбина – 34.3% от учениците, напуснали училище; делът им в сравнение с периода 2008/2009 г. е нараснал с 49.40%.

Посочените рискове и последици в областта на образованието налагат задължително реструктуриране на училищната мрежа. Демографската криза поражда обективни предпоставки за задълбочаване на посочените тенденции през следващите години.

Върху здравната система

Демографската криза създава следните вторични рискове за здравната система:

- Намалването на броя на населението и обезлюдяването на области и общини прави скъпи и ненужни редица структури на здравната система.
- Системата няма готовност да предоставя добро качество на специализирани здравни грижи за възрастните хора, а покачването на средната продължителност на живота, намаляващата преждевременна смъртност и остаряването на населението ще изострят този дефицит;
- Устойчивите тенденции за остаряване на населението и миграционните процеси създават риск за състава, разпределението и възрастовата структура на медицинските кадри в страната;
- Понижаването на броя и дела на хората в трудоспособна възраст създава рискове за приходите на бюджета на НЗОК.

Националната здравна стратегия 2014 – 2020⁸ посочва следните актуални последици, свързани с демографските процеси:

- Намалява броят на общопрактикуващите лекари (ОПЛ) с около 700 от 2001 г. досега, у нас те са 6.7 на 10 000 души при близо 10 в страните в ЕС 27.
- Наблюдава се концентрация на лекари – над половината от работещите лекари в страната (52.3%) са в София-град, Пловдив, Варна, Стара Загора, Плевен и Бургас.
- Повишава се средната възраст на работещите лекари – близо половината от практикуващите лекари са във възрастовата група 46 – 60 години, 20% – над 60 години, и само 5% до 30-годишна възраст и 25% между 31 и 45 години.
- Повишава се средната възраст на медицинските специалисти по здравни грижи – 44.9% са във възрастовата група 46 – 60 години и 14.6% са над 60 годишна възраст.
- Намалява броят на болничните лечебни заведения за сметка на общинските

– анализът на МЗ за актуалното състояние на здравеопазването сочи, че към 2012 г. броят на болничните заведения е намален в 7 области на страната (Видин, Добрич, Шумен, Кюстендил, Перник, Смолян и Хасково)

Данните на НСИ дават възможност да се изведат следните последици от демографската криза върху системата на здравеопазването през 2012 г:

- Намалява броя на лекарите в някои райони на страната – с 60 души в Северозападния район в сравнение с предходната година.
- Има недостиг на определени специалисти в някои области на страната⁹.
- Засилва се необходимостта от специализирани здравни грижи за възрастни хора. Хоспитализацията на лица на възраст над 65 години е два пъти по-висока в сравнение с тази на лицата във възрастовата група 18-64 години и почти 2 пъти по-висока от тази на възрастовата група 0-17г.
- Повишават се разходите за здравеопазване в резултат на застаряването на населението; възрастните хора по-често търсят амбулаторни и болнични грижи, предимно за хронични и множество съпътстващи заболявания; средният разход за лечението на един пенсионер е 85% по-висок, отколкото на останалите осигурени.
- Намаляват приходите от здравни осигуровки в бюджета на НЗОК, поради намаляване броя на лицата в трудоспособна възраст и увеличаване на броя на лицата, чиито месечни здравни вноски се покриват от държавата. За лицата, които осигурява, държавата плаща три пъти по-малко – работещите плащат средно по 53 лв. на човек на месец, а държавата – 19 лв.

Данни от други източници на информация потвърждават последиците. Агенцията по заетостта съобщава, че за периода януари – септември 2013 г. е обявила 257 незаети места за лекари и 538 за медицински сестри.

Посочените рискове и последици от демографската криза създават предпоставка за генериране на нови рискове в здравната и свързаните с нея системи:

- За срив на болничната помощ в страната, поради увеличения с над 200% ръст на хоспитализациите през 2012 г. в сравнение с 2000 г.;
- За загуба на достъп до здравна помощ; при структура на финансиране на здравеопазването в съотношение приблизително 55:45% публични спрямо частни разходи, хората с ниски доходи губят достъп до здравеопазване, поради финансови причини;
- За влошаване на здравето и работоспособността на заетите, а оттам и за конкурентността и ефективността на икономиката;
- За задълбочаване нестабилността на бюджета на НЗОК поради намаляване на приходите и преразходване за непланирано скъпо лечение.

Върху социалната защита

Остаряването на населението, намаляването на броя на лицата в трудоспособна възраст, намаляването на коефициента на демографско заместване, повишаване на заболяемостта, устойчивото покачване на средната продължителност на живота са демографските тенденции, които имат следните последици за пенсионната система и за грижата за възрастните хора:

- Увеличават се разходите за пенсии от 7 091 518,1 хил. през 2011 г. на 7 217 334,8 хил. лв., вкл. поради инфлация. Прогнозата за 2014 г. е още по-тревожна. Поради замразяването на възрастта за пенсиониране за 1 година, през 2014 г. ще се пенсионират 15 300 души повече от планираното и ще бъдат изразходени 370 милиона повече за пенсии.
- Увеличава се броят пенсионери на 100 осигурени лица – от 79.53 през 2011 г. на 80.6 през 2012 г.
- Увеличават се разходите на държавния бюджет за субсидия на бюджета на НОИ – за 2014 година е планиран ръст от 60 милиона лева в сравнение с предходната година, като общата сума която ще постъпи като допълнителни субсидии от държавния бюджет е в размер на 1 985 181 400 лв.
- Вероятно е намаляване на приходите в бюджета на НОИ – поради намаляването на броя на лицата в трудоспособна възраст и поради емиграция след премахване ограниченията на пазара на труда в ЕС от 1 януари 2014 г.
- Увеличават се разходите за увеличаване на капацитета на някои институции за дългосрочни грижи за възрастни хора и разходите свързани с тяхната поддръжка.

Върху икономиката

Устойчивите тенденции за отрицателен естествен и механичен прираст на населението и остаряването му създават риск за количеството и качеството на работната сила, заетостта, потреблението и инвестициите в страната или определени райони от нея. Премахването на ограниченията на пазара на труда в рамките на ЕС също създава риск за икономиката. То допълнително ще ускори процеса на намаляване на броя на трудоспособните у нас. България е на път да отбележи най-стремителния спад на населението в трудоспособна възраст в световен мащаб до 2050 г. Актуалните последиците през 2012 г. в сравнение с 2011 г. са:

- Намалява количеството на работната сила в някои райони – това е тенденция която се наблюдава особено силно в Северозападния район, в който работната сила е намаляла с 11 000 души за последната година;
- Влошава се качеството на работната сила – увеличава се броят на лицата рано напуснали образование и обучение – 12.5%; намалява относителният брой на младежите (на 20 – 24 навършени години) със завършено най-малко средно образование от 86.7% на 85.8% през 2012 г.; същевременно намалява броят на лицата (на възраст между 25 и 64 години) завършили средно образование с

придобита професионална квалификация – от 1524.1 хил. на 1511.5 хил. през 2012 г.

- Намалява броят на заетите лица в трудоспособна възраст с 88.2 хил. души;
- Налице е висока безработица в районите, в които населението е най-малобройно и в тези, в които има най-много обезлюдени населени места се и най-висок коефициент на безработица: Североизточен – 18.2%, Северен Централен – 14.3%, Южен Централен – 13.8% и Северозападен – 12.3%) ; ниската заетост в районите, в които населението е най-малобройно – районите с най-нисък коефициент на заетост са Северозападен – 39.6%, Северен централен – 42.9 и Североизточен – 44.4%, създава допълнителни препятствия за икономическо развитие.
- Увеличава се броят на безработните лица в трудоспособна възраст с 34.2 хиляди души през 2012 г. в сравнение с предходната година. По оценка на Евростат към октомври 2013 г. коефициентът на безработните се е покачил близо с един процент спрямо 2012 г.
- Във всички райони на страната намалява броят на наетите лица по трудово и служебно правоотношение с 23 453 души в сравнение с 2011 г.
- Спада инвестиционната активност в обезлюдяващите се райони; инвестициите в икономиката не възстановяват нивата си отпреди спада си по време на кризата; остават около 3 млрд. лева през всяка от последните 3 години. По данните от мащабен анализ на Института за пазарна икономика през следващата година в Северозападния район ще остане ниско нивото на инвестиционна активност и дори ще бележи спад.
- Намалява потреблението, поради намаляването на хората в активна трудоспособна възраст с 1.4% през 2012 – 2013 г. Намаляващият брой млади семейства обуславя в значителна степен обстоятелството, че потребителското доверие през последните 3 години е застигнало на нива около 40% и това е фактор, който силно възпира възстановяването на пазара на недвижимите имоти, на жилищата и офисите.

Динамиката на демографските процеси създава предпоставка за задълбочаване на посочените рискове и последици за икономиката през следващите години. Това от своя страна задълбочава риска от обезлюдяване на определени райони и на практика създава риск за икономическо маргинализиране на тези части от страната.

КРИТИЧНА ОЦЕНКА НА УПРАВЛЕНСКИ ВЪЗДЕЙСТВИЯ

Националната стратегия за демографско развитие на населението (2006 – 2020)

Управленските въздействия върху демографската криза са изложени в Националната стратегия за демографско развитие на населението на Р. България (2006 – 2020) и нейната актуализирана версия (2012 – 2013). Документът включва

анализ на постигнатите позитивни резултати при изпълнение на Националната стратегия за демографско развитие за периода 2006 – 2010 и очертава негативните процеси и тенденции:

Като позитивни резултати от приложението на стратегията към 31.12.2010 се отчитат:

1. Намаление спада на естествения прираст на населението от -5.6 през 2005 г. г. до -4.6 през 2010 г., но през 2012 г. показателят е -5.5;
2. Намаление спада на общия прираст на населението от -54 333 през 2005 г. до -34 652 през 2010 г., но показателят е -45 183 през 2012 г.;
3. Увеличаване на общия коефициент на плодовитост от 1.31 през 2005 г. до 1.57 през 2009 г., но 1.50 през 2012 г.; увеличаване на средният брой родени деца от една жена от 1.21 през 2005 до 1.49 през 2010;
4. Нарастване на броя на живородените деца от 71 075 през 2005 г. до 75ц531 през 2010 г., но броят им е 69 121 през 2012 г.;
5. Нарастване на коефициента на раждаемост от 9.2 ‰ през 2005 г. до 10.0 ‰ през 2010 г., но показателят отново е спада на 9.5 ‰ през 2012 г.;
6. Намаление на детската смъртност от 10.4 ‰ през 2005 г. до 9.4 ‰ през 2010 г. намалението продължава до 7.8 през 2012 г.

Като негативни процеси и тенденции се отчитат:

1. Запазва се отрицателният естествен прираст и България продължава да губи население. Очакваните нива на раждаемост няма да могат да компенсират нивата на смъртност в следващите десетилетия; което остава актуално и сега;
2. Намаляват родилните контрагенти – тенденция, която продължава и днес;
3. Отлага се във времето раждането на деца;
4. Запазват се високите нива на смъртност – обща – 14.6 ‰ през 2010 г. и 15.0‰ през 2012 г.; преждевременна съответно – 23.4‰ и 22.3 ‰; и, детска – 9.4‰ и 7.8‰ през 2012 г.;
5. Населението остарява с бързи темпове, което продължава и сега;
6. Продължава процесът на обезлюдяване на населени места и райони;
7. Незадоволителен е общият здравен статус на населението и репродуктивното здраве на мъжете и жените; с най-лошите здравни показатели сме в ЕС.

Заклучението на Актуализираната стратегия е, че поради спецификата на възрастовата структура на населението и намаления брой на жените във фертилна възраст значително увеличаване на броя на населението на България в периода

до 2030 г., е непостижима цел. **Ето защо стратегията си поставя следните приоритети:**

- Забавяне на негативните демографски процеси и на намаляването на броя на населението;
- Преодоляване на негативните последици от остаряването на населението и подобряване на качествените характеристики на човешкия капитал;
- Постигане на социална кохезия и създаване на равни възможности за пълноценен социален и продуктивен живот за всички социални групи;
- Ограничаване на диспропорциите в териториалното разпределение на населението и обезлюдяването в някои региони и селата;
- Адаптиране и синхронизиране на нормативната база с обществените потребности за балансирано демографско развитие на населението и развитието на качеството на човешкия капитал.

Тези приоритети не са в състояние да бъдат постигнати с мерките на Актуализираната стратегия.

Критичен отзив за управленските въздействия

Сравнението на постигнатите резултати през периода 2005 – 2010 г. с последните обработени данни от 31.12.2012 г. показва, че по пет от общо шест показателя, свързани с прираста на населението, за които има данни в он-лайн източниците на НСИ, се наблюдават негативни тенденции през 2012 г. спрямо 2010 г. Това означава, че има регрес в постигнатите позитивни резултати.

В анализа на позитивните резултати към 2010 г. не са посочени доказателства, че те са свързани с приложението на мерките, дейностите и програмите, заложи в годишните планове на стратегията. Отсъстват факти и измервания за ефективността и ефикасността на определена интервенция (мярка или дейност) за въздействието ѝ върху целите. Не е ясно дали управленските въздействия са повлияли даден показател или това е следствие на други фактори.

Сравнението на негативните тенденции към 2010 г. със състоянието на посочените демографски процеси към 2012 г. показва, че се запазват всичките 7 отрицателни процеса, с изключение на два от показателите за смъртност, при които има подобрение – намаление на преждевременната и детската смъртност. Това показва, че като цяло приложените интервенции не са обърнали тенденциите, нито са ги редуцирали.

Анализът на актуалната демографска ситуация и опитът на Актуализираната стратегия да реши идентифицираните проблеми дават основание са следните тревожни констатации:

- Въпреки детайлно разписаните и реализирани дейности за демографско развитие на страната, негативните демографски тенденции по почти всички показатели се влошават през 2012г. в сравнение с 2011г – отрицателен естествен

прираст на населението (намаление на раждаемостта и нарастване на общата смъртност); отрицателен механичен прираст на населението (по-голям брой на хората, които се изселват от страната, в сравнение с тези, които се заселват в страната); застаряване на населението (увеличаване на броя на лицата над 65 г.) и задълбочаване на тенденцията за обезлюдяване на населени места в някои райони на страната. Положителните тенденции за годината са само увеличаващата се средна продължителност на живота и намаляващата детска и преждевременна смъртност.

- Липсва финансов анализ на средствата, изразходвани за реализирането на стратегията – на общия размер на средствата и разбивка за разходите, направени от държавния бюджет и от другите източници на финансиране на стратегията. На практика разходите направени за реализирането на стратегията не водят до подобряване на демографската ситуация в страната. Добре е да се знае колко точно струва на българския данькоплатец приложението на стратегии, които не водят до подобряване на демографската ситуация в страната. Отсъства анализ на ефективността и ефикасността на заложените в стратегията мерки, програми и дейности. Това води до утвърждаването на порочната практика на прилагане на мерки, които доказано не работят и до невъзможност за идентифициране на такива, които биха допринесли за реалното подобряване на демографските показатели.
- Въпреки направената в стратегията констатация, че „Търсенето на решения на дълбоките демографски проблеми чрез целенасочена активна демографска политика е невъзможно без макроикономическа стабилност, устойчив икономически растеж...” не са ясно разписани стъпките, времевият хоризонт, в който ще бъдат извървени, и очакваните резултати по отношение на постигането на макроикономическа стабилност. Няма и прогноза за очаквания ефект, който тази стабилност ще има върху демографската ситуация в страната.
- Всички заложените стратегически приоритети не са разположени във времева рамка. Това създава предпоставка за неизпълнение на приоритетите в този времеви период. Това би могло да се дължи на отсъствието на ясна визия за адресиране на причините свързани със задълбочаването на демографската криза като ключов елемент на стратегията и поставяне на акцент основно на адресиране на последиците от нея.
- Липсва независим експертен анализ на икономическата и политическа ситуация в страната и влиянието им върху демографските процеси, които биха позволили критично ревизиране на основни определения и тези за административно въздействие върху процесите.
- Отсъства единна концепция за общонационална политика в публичните услуги (образованието, здравеопазването и социалната защита) и позиционирането ѝ като фактор от първостепенно значение за демографското развитие на страната. В стратегическия документ изобщо отсъства холистичен подход, който е задължителен за изпълнителната и законодателната власти. Няма обща държавна политика срещу демографската криза.

Стратегическият документ не е изработен като **антикризисен**, а като обикновен административен отчет и мерки. Той не отчита силното и непосредствено влияние на икономическата криза и политическата нестабилност върху демографските процеси, не констатира въобще тези фактори. Не предвижда мерки за възстановяване на

управляемостта на публичните и административни услуги посредством радикално и навременно реструктуриране в отговор на непоправимите последици от демографската криза. Например не препоръчва спешни мерки за реструктуриране на системите на образованието, здравеопазването и социалната защита, за да бъдат освободени средства за активна целенасочена срещу демографската криза политика.

КРАТКОСРОЧНА ПРОГНОЗА НА ДЕМОГРАФСКИТЕ ПРОЦЕСИ.

Според НСИ, населението на България ще намалее с 124.7 хил. души в периода между 2013 и 2015 г. При отчитането на тези отрицателни демографските процеси е много важно българските отговорни институции да се основават на единни данни, заедно с данните на нашите европейски и атлантически партньори. Сравнителният анализ на данните на официалните източници на информация, които предоставят демографска информация (НСИ, Евростат, ООН, ЦРУ), показва, че разликите в оценките са притеснително големи. Един такъв пример е сравнението на актуалния брой на населението на България, който според НСИ (7 282 хил. към 31.12.2012 г.) е с 300.4 млн. повече отколкото според ЦРУ (6 981 хил. към 01.07.2013). Друг пример е разликата в данните на Евростат, според които през 2015 г. населението на България ще бъде с 203.0 хил. повече (7 362 млн.), отколкото според прогнозата на НСИ (7 159 хил.).

Естественят прираст на населението. Оценките от доклада на ООН позиционират България и Молдова на първо място в света по отрицателен естествен прираст на населението (с -0.8% средна годишна промяна на населението за периода 2010-2015 година). С най-близки стойности до тези на страната ни се нареждат Латвия и Украйна (-0.6%). Сравнението с развитие европейски страни показва, че тенденцията при повечето от тях е в посока положителен прираст на населението за разглеждания период (Люксембург: 1.3%; Великобритания: 0.6%; Франция: 0.5%; Белгия: 0.4% средна годишна промяна на населението). Ако прогнозите на НСИ се реализират, към 2020 г. отрицателният прираст на населението ще надхвърли 55 хиляди, което означава, че дори при нулева емиграция населението на страната ще продължава да намалява.

Раждаемост. Прогнозата за НСИ за периода 2010 – 2015 г. е, че броят на жените в детеродна възраст ще намалее с 222 974. Очертаващите се като устойчиви тенденции за намаляване на броя на жените във фертилна възраст и броя раждания и през последните години дава основание да допуснем, че броят на родените деца в България ще продължи да спада и през следващите години.

Смъртност. Обективните процеси на остаряване, както и високите нива на заболяемост и смъртност дават основание да допуснем, че нивото на обща смъртност в страната ще остане високо през следващите години. Въпреки заниженото ниво на детска смъртност в страната ни през последната година, то продължава да е два до три пъти по-голямо в сравнение с нивото в развитите европейски страни. Средногодишния брой на смъртността на децата под 5-годишна възраст на 1000 живородени за България е 11, за Великобритания – 5, Франция и Германия – 4, Италия – 3.

Миграционни процеси. Анализът на миграционните процеси в Актуализираната

стратегия за демографско развитие на РБ 2012 – 2030 сочи, че емиграцията оказва силен негативен ефект върху възпроизводството на населението, тъй като чрез емиграцията на жени в родилна възраст се понижава равнището на потенциалната бъдеща раждаемост. Напускането на страната на млади и високо образовани хора има и сериозни икономически и социални последици за бъдещото развитие на страната.

Имиграцията в страната се доминира от лица, идващи от страни с по-слабо икономическо и социално развитие. За част от имигрантите пребиваването в България има временен характер и страната ни по-скоро се възприема като място за подготовка за следваща емиграция. През последните години се развива процес на нарастване на миграционния поток към страната. Може да се очаква, че тази тенденция ще се засилва, както поради наплива на нелегални имигранти който се наблюдава в страната през последната година, така и поради процесите свързани с пълноценното интегриране на България в ЕС.

Прогнозата, заложената в Актуализираната стратегия за демографско развитие на РБ е, че през периода 2014 – 2015 г. двата потока ще се компенсират взаимно и още преди 2020 г. миграционните процеси ще доведат до формирането, макар и в ограничени размери, на положително миграционно салдо. Проблем остават имигрантите, които не са езиково и културно интегрирани в българското общество, което поражда нов риск от създаване на бъдещи гета.

Процесите, свързани с вътрешната миграция към настоящия момент имат предимно негативни последици – концентриране на населението в малък брой населени места и обезлюдяване на други. Тези процеси от своя страна водят до неравномерно демографско и икономическо развитие на страната, което в близко бъдеще ще създаде сериозни затруднения пред държавното и регионално управление.

Застаряване на населението. Остаряването на населението и свързаната с него промяна във възрастовата пирамида – под, във и над трудоспособна възраст ще продължи да се формира от естествените демографски процеси и негативната структура на външната миграция.

ЗАКЛЮЧЕНИЕ

Анализът на демографските процеси и рисковете, свързани с тях, ясно отчита необходимостта от извеждането на демографското развитие като национален приоритет и управлението на демографските процеси като кризисни. Излизането от макроикономическата депресия; гарантирането на политическа стабилност и социална предвидимост; реформиране на общонационалната политика в публичните услуги, се открояват като основните опорни точки за изработването на ефективен стратегически документ срещу демографската криза. Въвеждането на система за обективна оценка на ефективността и ефикасността на интервенциите, мерките и дейностите, заложените в стратегията, са от решаващо значение за навременното идентифициране на неработещите практики и апробирането на други, с цел оптимално влагане на ограничените управленски ресурси. Противното неминуемо води до задълбочаване на демографската криза през следващите години.

БЕЛЕЖКИ

¹ http://www.nsi.bg/sites/default/files/files/pressreleases/Population2012_IZXIDOM.pdf

² <http://epp.eurostat.ec.europa.eu/tgm/table.do?tab=table&init=1&language=en&p-code=tps00001&plugin=1>

³ http://esa.un.org/unpd/wpp/Documentation/pdf/WPP2012_HIGHLIGHTS.pdf

⁴ <https://www.cia.gov/library/publications/the-world-factbook/geos/bu.html>

⁵ <http://isr.mh.government.bg/pls/mhrb/f?p=365:112:0>

⁶ <https://www.cia.gov/library/publications/the-world-factbook/rankorder/2066rank.html>

⁷ <http://www.un.org/en/development/desa/population/publications/pdf/ageing/WorldPopulationAgeingReport2013.pdf>

⁸ <http://www.mh.government.bg/Articles.aspx?lang=bg-BG&pageid=472&home=true&category-id=6530>

⁹ В областите Видин, Ловеч, Монтана, Габрово, Силистра, Добрич, Търговище, Шумен, Сливен, Ямбол, Кюстендил, Перник, Кърджали и Смолян (в които населението варира между 97 546 души и 195 345 души) има недостиг на някои от следните специалисти в различните области: уролози, инфекционисти, специалисти по кожни и венерически болести, ортопедо-травматолози, специалисти по физикална терапия и рехабилитация, психиатри, офталмолози, оториноларинголози, пневмолози и кардиолози:

в област Видин (с население 97 546 души) няма нито един уролог, има 1 инфекционист и 4-ма ортопедо-травматолози

в област Ловеч (с население 137 718 души) има 1 специалист по кожни и венерически болести, 4-ма инфекционисти и 4-ма уролози;

в област Монтана (с население 143 662 души) има 4-ма специалисти по кожни и венерически болести и 4-ма инфекционисти;

в област Габрово (с население 119 971 души) има 3-ма инфекционисти;

в област Разград (с население 122 166 души) има 2-ма инфекционисти, 3-ма специалисти по физикална терапия и рехабилитация, 3-ма специалисти по кожни и венерически болести, 4-ма психиатри и 4-ма уролози

в област Силистра (с население 117 214 души) има по 3-ма психиатри, специалисти по кожни и венерически болести и по физикална терапия и рехабилитация и по 4-ма уролози, инфекционисти, офталмолози и оториноларинголози

в област Добрич (с население 186 445 души) има 4-ма уролози

в област Търговище (с население 118 786 души) има 2-ма инфекционисти, по 4-ма пневмолози и оториноларинголози, специалисти кожни и венерически болести и специалисти по физикална терапия и рехабилитация

в област Шумен (с население 178 814 души) има 2-ма специалисти по кожни и венерически болести и 4-ма инфекционисти

в област Сливен (с население 195 345 души) има по 4-ма уролози и психиатри

в област Ямбол (с население 128 650 души) има по 3-ма инфекционисти и специалисти по физикална терапия и рехабилитация и по 4-ма уролози и специалисти по кожни и венерически болести

в област Кюстендил (с население 132 813 души) има 3-ма специалисти по кожни и венерически болести и 4-ма оториноларинголози

в област Перник (с население 130 240 души) има 2-ма инфекционисти, 3-ма лабораторни лекари, 3-ма специалисти по физикална терапия и рехабилитация и 4-ма кардиолози

в област Кърджали (с население 151 340 души) има по 3-ма уролози и специалисти по физикална терапия и рехабилитация и 4-ма инфекционисти